

CORPVS
GLOSSARIORVM LATINORVM

A

GVSTAVO LOEWE

INCOHATVM

AVSPICIIS SOCIETATIS LITTERARVM REGIAE SAXONICAE

COMPOSVIT RECENSIVIT EDIDIT

GEORGIVS GOETZ

VOL. V

PLACIDVS LIBER GLOSSARVM

GLOSSARIA RELIQVA

EDIDIT

GEORGIVS GOETZ

FACOLTÀ DI MAGISTERO
Istituto di Filologia Latina e Medioevale

INV. N. 5601

NER 926

VERLAG ADOLF M. HAKKERT - AMSTERDAM

1965

Mit Genehmigung des Verlages B. G. Teubner, Stuttgart,
veranstalteter reprographischer Nachdruck

Alle Rechte, auch die der Übersetzung, des auszugsweisen Nachdruckes
und der fotomechanischen Wiedergabe,
seitens der B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, Stuttgart, vorbehalten

CORPVS
GLOSSARIORVM LATINORVM

A

GVSTAVO LOEWE

INCOHATVM

AVSPICIIS SOCIETATIS LITTERARVM REGIAE SAXONICAE

COMPOSVIT RECENSVIT EDIDIT

GEORGIVS GOETZ

VOL. V

FACOLTÀ DI MAGISTERO
Istituto di Filologia Latina e Medioevale

INV. N. 5601

LIPSIAE

IN AEDIBVS B. G. TEVBNERI

MDCCCLXXXIII

PRAEFATIO

I GLOSSAE PLACIDI

§ 1. Placidi glossarum pleniore quam quae ad nos pervenit collectione usus est qui anthologiae Salmasianae miram praefationem concinnavit (cf. RIESIVS Anthol. lat. I p. 69, BAEHRENS P. L. M. IV p. 241, LOEWIVS Gl. N. p. 77 sqq., GOETZIVS Ind. Ien. 1893 p. 3 sqq.): quam praefationem, ne quid deesset quod ad crisin harum glossarum pertineret, ex apographo GYNDERMANNI subicere placuit.

*Hactenus me. intra uirgama nimirum litescentis¹⁾
 in ipitum tua heretudo. instar mihi luminis
 extimandae denormam. redubiare conpellit.
 sed antistat gerrasma. sanitas diributa.²⁾
 et posartitum nasonem. quasi agredula:
 quibusdam lacunis. baburum stridorem:
 auerrucandus oblato. uos etiam uiri obtinui:
 nemihī in angustam uentre. hispiditatis arnan
 tica tulum carmen inreplet. adrabem meam³⁾
 magi copertit. cicuresque conspiciunt alimones
 meis carnatoris. quam censionem extetis.
 igitur conrumo sensu. meam returem quam
 uis uasculam pieridem. actutum de uobis.
 lampenam contulam spero. adiuta nāq:
 cupedia presumentis. iam non exippitandum
 sed oppitandum sibi esse coniectat.
 ergo benepedam. me hac pudoricitimum. coluca
 ri consete:
 q̄msi hęc nec creperat. extiterint nec fracebunt.⁴⁾
 quae alucinari. uelutu uinator. adactus sum*

1) *litescentis* ex *litiscentis* corr. m. 1, ut vid. || 2) *meas. anitas* m. 1: *mea. sanitas* corr. eadem man. || 3) *cataclum* ex *tataclum* m. 1, ut vid. || 4) *extiterat* ante corr.

*uoti uobisdamiusque ad exodium uitulantius¹⁾
 coagmentem:
 quis enim mesonibium et non murgissonem²⁾
 bula autamabit quam mentorem
 exfaballibit altibuans. unde faborem exfebruate
 fellibrem utaphludam armonie temsoreame
 uelutambrone collectam ad oreos uertatis instrup
 pas*

Ex qua vocabulorum glossematicorum farragine nunc haec apud Placidum non leguntur: *carnatoris, coagmentem, inreptet, obblatero, pedam, pos (?), rauim, returem, soniuuium, struppos, tensore, uasculam, uitulantibus*: quae quin olim inter reliqua exstiterint non est cur dubitemus. Cf. Ind. Ien. a. 1893/4 p. 3.

§ 2. Saeculo decimo quinto harum glossarum codex ex nescio qua bibliotheca protractus est, qui cuius aetatis fuerit ignoramus; ex illo quotquot nunc exemplaria exstant ducta sunt omnia, cum ipse misero fato perierit. Ex his autem apographis pendent viri docti sexti decimi et septimi decimi saeculi qui Placidi glossas commemorauerunt, ut FVLVIVS VRSINVS in editione Festi (cf. LOEWIVS Prodr. p. 151), LINDENBROGIUS in comm. ad Ter. p. 637^a (ed. Francof. 1603), alii: ex eisdem pendet MAIVS, qui in tertio Class. Auct. volumine (ed. Romae a. 1831) p. 427—503 editionem principem Placidi emisit, quam editionem in Germania repetiuit REINHOLDVS KLOTZ in Iahnii et Seebodii Nov. annal. t. suppl. II (a. 1833) p. 439—471 et 485—492: neque alius propapiae codicem esse ex quo IOSEPHVS CORSI hausit 'Annali delle Università Toscane. Parte prima. science neologiche. Tomo primo. Pisa 1846' p. 149—174 mox videbimus. De codicibus Romanis egerunt in Germania KETTNERVS in Hermae vol. VI p. 166, MOMMSENVS ibidem vol. VIII p. 67, WILMANNIVS Mus. Rhen. vol. 24 (a. 1869) p. 362 sq., KEILIVS Gr. L. vol. VI p. 247. DEVERLINGIVS denique codicem Hamburgensem adscivit una cum Corsiano, cuius memoriam FRIDERICVS RITSCHELIVS Mus. Rhen. vol. 25 (a. 1870) p. 456 sqq. (= Op. III p. 55 sqq.) resuscitauerat. Post hos ipse hanc quaestionem tractavi in Ind. Ien. a. 1891, ex qua commentatione multa eorum quae secuntur repetita sunt.

§ 3. Codices mihi noti sunt omnino hi:

1) Cod. Vaticanus 1552, foliorum 134 membranaceorum

1) *uitulantis* m. 1: unde *uitulantiis* eadem m. || 2) *sonibium* ex corr.: *u* pro *c* vel *o* facta est.

(22 × 29 cm.), haec continens: a) Paulum Festi epitomatores in fol. 1—93, scriptum a. 1453; b) Placidum in fol. 94^r—125^r eadem manu scriptum; c) expositionem Vergilianae continentiae, h. e. Fulgentium, in fol. 126—134, eadem manu scriptam. Codicem postea ipsa quae scripsit manus alio atramento correxit: quas correctiones manui secundae adscripsi. Librum contulit cum Maiana editione GVILELMVS MEYER: apographon accuratissime confecit GOTTHOLDVS GVNDERMANN. Lectiones eius a littera notavi.

2) Cod. Vaticanus 1889, foliorum 108 partim membranaceorum, partim papyraceorum, saeculi XV. Continet in fol. 1—18 'problemata Plutarchi', deinde post varia opuscula ad glossas non pertinentia in fol. 91—108 Placidum. Codicem contulit cum MAII editione GVSTAVVS LOEWE.

3) Cod. Vaticanus 3441, olim FVLVII VRSINI (cf. P. de NOLHAC, la biblioth. de Fulvio Orsini p. 378), qui ipse multas emendationes adscripsit (= m. 2), chartaceus, miscellaneus saec. XV. VRSINI manus non semper facile a manu prioris correctoris h. e. ipsius scribae dignosci potuit. Codicem (b) cum MAIO contulit GVILELMVS MEYER.

4) Cod. Vaticanus 5621 saec. XVI, qui 1) Atilii Fortunatiani artem et alia quaedam opuscula grammatica continet; 2) in fol. 31 incipiunt glossae Placidi; 3) sequitur Fulgentii expositio Vergilianae continentiae; 4) finem faciunt opuscula grammatica (cf. KEILIVS l. s. s.). Ex hoc codice potiores lectiones LOEWIVS enotaverat, litteras A et C MEYERVS contulerat: apographon confecit IOANNES TSCHIEDEL. Huius libri scripturas c littera notavi.

5) Cod. Angelicanus R. 4. 7 (olim II 4. 18), chartaceus saeculi XVI, 31 foliorum in 8. In involucrio manus saec. XVI scripsit: *Dictionarium Placidi nondum impressum*, quibus manus recentissima Mai auct. Class. III, 427 addidit. In fol. 1^r legitur *Incipiunt glossae Placidi grammatici*, in fol. 31^a *Vernalis a uerno tempore dicitur. Laus. Deo. Amen.* Hunc codicem (quem MAIVS non videtur novisse) contulit GVILELMVS MEYER.

6) Cod. Hamburgensis saeculi XVI vel XVII: est formae quartanae; continet 148 folia chartacea. Primo loco est (fol. 1—7) *'Index uocum barbararum uel quae barbarae uideri possent a Petro Blesensi usurpatae et a Iohanne Busaeo explicatae*, secundo (fol. 8—99) *Ioannis Lydii glossarium latino-barbarum, uocabulorum obscurorum quae in Clemange atque aliis sequioris saeculi scriptoribus inueniuntur*, tertio (fol. 100—119) *Officia siue magistratus* (opus ad res ecclesiasticas spectans), quarto (fol. 120—148) *Incipiunt glossae Placidi grammatici* ... *Laus. deo Amen.* Glossas alia manus scripsit atque antecedentia.

Adnotationes marginales plerumque secundae manui debentur coeavae, vix recentiori. — Huius codicis apographon continet cod. Londinensis Egerton 270: *Luctatii Placidi grammatici glossae hucusque nondum typis editae.* — *Ex apographo bibliothecae publicae reipublicae Hamburgensis describi curavit E. Spangenberg anno MDCCCXXVI mense Novembri.* De codice Hamburgensi haec adnotata sunt: *Apographon a quo codice uteri desumptum, non liquet, forte descriptum est sub auctoritate Frid. Lindenbrogii, cuius manum in quibusdam marginalibus deprehendere mihi visus sum.* Cf. quae dixi 'Sitzungsberichte der K. Sächs. Ges. d. W.' 1889 p. 229 adn. Hunc librum editioni suae adhibuit DEVERLINGIVS. Iterum Ienae contuli.

6) Cod. Corsianus, nunc deperditus, de quo CORSIVS haec dicit: *'È questo un uolume in pergamena in 4°. di carte scritte 123, colla prima pagina adorna di ricche ed eleganti miniature, danneggiato moltissimo, perchè stato fin qui mal custodito, e che, divenuto adesso di mia proprietà, da me si conserva diligentemente. Esso contiene due opere: una Grammatica in latino della lingua latina, di che non è qui luogo a parlare, e le Glosse di Placido Grammatico. Volendo far congettura circa la antichità del mio Codice, dirò parermi che le due opere sieno state scritte in due tempi diversi, ed unite poscia in un corpo per l'attinenza che hanno tra loro. Io penserei che la Grammatica non eccedesse il secolo XV, benchè certamente debba riporsi verso il principio di quello, e che le Glosse fossero scritte intorno al secolo XIV. Fan chiara fede della maggiore antichità delle Glosse i nessi e la forma dei caratteri, più antichi molto che non quelli della Grammatica, e per la età in parecchi luoghi sbiaditi e pressochè spenti: dal che deriva che alcune pagine di tal Glossario sono leggibili con grave pena, e che molte parole non si discernono affatto, mentre che facile e sicurissima è la lettura della Grammatica.'* Inscriptionem suae editioni hanc dedit CORSIVS: *INCIPIUNT GLOSSAE | LVCTATII PLACIDI GRAMMATICI | IN PLAVTI COMEDIAS | PER A LITTERAM.* De aetate codicis frustra quaesiti (cf. RITSCHELIVS Opusc. III p. 61) recte RITSCHELIVS dubitavit: qua de quaestione infra dicetur.

Ad hos sex codices accedunt excerpta codicis Vaticani 2741 saeculi XVI: sunt circiter 160 glossae, modo contractae, modo auctae, modo immutatae. Inscriptio haec est: *Ex Placido grammatico excerpta*, subscriptio: *Finis.* Excerpta insunt in fol. 20^r—25^r. Apographon reliquit LOEWIVS. Cf. WILMANNIVS l. s. s. p. 363. — Pauculas quasdam glossas continet codex Ambrosianus D 498 inf. saeculi XVI post varia opuscula grammatica, scilicet hoc modo: *INCIPIVNT GLOSSAE PLACIDI GRAMMATICI Alumna ab*

alendo dicta. nam q̄ alit et q̄ alitur alumna dici potest .i. nutrix et quae nutritur et nutrit sed melius tñ q̄ nutritur, Abuti et bene est et male uti, Abnucre est etc, in fine Elementi V. Vernus subdolus seruilis (haec vox lineola deleta est) et malus seruilis. Vnde uernae dicuntur serui qui domi nascuntur. Vernalis a uerno tempore dicitur. Finis. Cf. KETTNERVS l. s. s. p. 165.

§ 4. Inter codices Vaticanos singularem locum tenet 1889, quippe qui tantopere cum Vaticano 1552 congruat, ut fieri vix possit quin ex eo descriptum esse putemus. Quod cum iam LOEWIVS vidisset, breviter tetigi Ind. Ien. anni 1886 p. VII; argumenta protuli Ind. Ien. a. 1891 p. 3sq.; sunt haec: 1) summa est utriusque libri congruentia; ubi differunt, corruptiorem formam ostendit 1889, qui insuper lacunas habet ex errore librarii explicandas; 2) in Vaticano 1889 saepius *d* et *ol* confusae sunt: in Vaticano 1552 scribendi genus tale est, ut errorum originem facillime perspicias; 3) fol. 109^u Vaticanus 1552 habet: *Facessite est frequentatiuum facite dicimus et facessite re*, dein infra versum adscriptum est *cedimus*; Vaticanus 1889 *cedimus* omittit. Porro in 1552 est: *Echo grecum nomen est est autem ymago uocis quae in con || concauis locis resultat*; 1889 in eodem versu habet: *in conconcauis*. Harum autem rerum et similium tanta est multitudo, ut non dubitaverim scripturas libri 1889 ex apparatu excludere.

Ad eandem familiam sine dubio codicem Corsianum referendum esse multae lectiones docent, velut hae: p. 7, 3 *Antes* pro *Ancras*, p. 13, 19 *a consulendo et ractandum est* (*a consulendo et tractando dictum est*), p. 20, 27 *expliciunt .c. explicuit* (*explicuit*), p. 17, 26 *Le-duptus* (*Decluptus*), p. 18, 21 *ualde* om., p. 21, 36 *Falla facili* 1552, *Falla facili* cod. Corsianus, ubi ^{alla} *Facili* cod. VRSINI, *Falla* 5216, ut alia mittam. Quae similitudo tanta est, ut nullo modo Corsianus liber ex necessitudine libri 1552 solvi possit. Quamquam non desunt quae discrepent; sed haec ita comparata sunt, ut modo corruptelae modo emendandi studio debeantur. Corruptelae assignabimus velut p. 7, 32 *Aeruscus* pro *Aeruscans*, p. 8, 11 *inconflatus* pro *inconstans*, p. 14, 31 *uomeri* pro *non erit*, alia. Emendationum exempla haec sunt: p. 21, 27 *exuspirandum* pro *exipitandum*, p. 4, 14 *aliquam rem* pro *de aliqua re* (ita etiam liber glossarum), p. 13, 14 *farra* pro *fata* (*saxa* verum est), alia multa, quibus praefationem onerare nolo: cuius interest plura nosse, sumat ex apparatu DEVERLINGII. De qua ratione nulla dubitatio nasci potest: nam etiam quae recte exhibentur non posse ex antiqua traditione fluxisse consensus reliquorum libro-

rum et libri glossarum saepissime demonstrat. Neque illud obstat, quod aliquoties Corsiano codici miro modo cum libro glossarum convenit, quae nescio an ex Papia correxerit scriptor. Eidem homini qui tot locos temptavit haud dubie debetur inscriptio *Glossae Luctatii Placidi grammatici in Plauti comoedias*, quae viros doctos admodum vexavit. Denique non dubito, quin liber quinti decimi saeculi fuerit. Quae cum ita sint, Corsiano libro aut cautissime utendum aut potius non utendum est: qua re scripturas eius omisi.

§ 5. Vt Vaticanus 1889 ex Vaticano 1552 originem duxit, ita codex Angelicanus ex Vaticano 3441 videtur repetendus esse. Similia enim et permulta deprehendi possunt congruentiae exempla: quae discrepant talia sunt, ut Angelicanum aut ex ipso Vaticano esse derivandum aut ex fratre gemello nunc deperdito certum sit. Hoc ita esse vel ex eo videbis, quod in Vaticano saepius *H* exstat, pro quo *N* est in Angelicano, ut p. 21, 32 *Exhauterantibus* (Vatic.) = *Exnauterantibus* (Angel.), p. 38, 22 *PHisica* (Vatic.) = *Pnisica* (Angel.), p. 38, 20 *Pseudotirum* (Vatic.) = *Pseudotinyrum* (Angel.), p. 38, 18 *PENSOMENI* corr. in *PSEVDOMENI* (Vatic.) = *Psenuosomeni* (Angel.), alia. Etiam alibi factum est, ut quae m. 2 in Vaticano adiecerit corrigendi vel adnotandi causa simul cum scriptura primae manus describeretur ab eo qui Angelicanum confecit, velut p. 8, 14, ubi in Vaticano FVLVVS adscripsit *Bolona s. uide glossaria graecol. ut sit Bolona redemptorum cetariarum*, Angelicanus mutilata lectione exhibet *F. Bolona uide gloss. caetariarum*. Omnino nihil inveni, quod non ex Vaticano explicari possit. Quod cum ita sit, ne huius quidem libri ratio habenda est.

Eiusdem prosapiae est codex Hamburgensis, cui iusto plus tribuit DEVERLINGIVS. Nam ut mittam ingentem multitudinem locorum miro modo congruentium, quomodo natam esse dicemus veluti hanc scripturam (p. 33, 13) *Meunicare* nisi ex Vaticano ducemus sic exhibente: *Mënnicare*? Rem ita esse etiam id confirmat, quod p. 8, 14 in H est: *Bolona. Gloss. Graecol. ut sit Bolona redemptorum* quae VRSINVM Vaticano adscripsisse supra dixi. Conferri possunt alia velut p. 32, 6: *auctor uel curator* (margo Vaticani), *auctor uel curator* (Hamburgensis in contextu); p. 9, 17 *sine sensu* (ex falsa coniectura in marg. Vatic.), idem in contextu Hamburgensis, multa eiusmodi. Vt summam complectar, codex Hamburgensis est ex FVLVII VRSINI exemplari derivandus; praeterea deterior etiam est quam Angelicanus. Accedit quod ille liber non quinti decimi saeculi est, ut videbatur DEVERLINGIO, sed sexti vel adeo septimi

decimi, cuius temporis etiam BVSAEI notae sunt, quas idem liber quamquam alia manu scriptas exhibet. Itaque non est cur codex Hamburgensis ad crisin adhibeatur.

De excerptis codicis Vaticani pauca dicam: satis enim est monuisse, ea ad familiam codicis Vrsiniani videri revocanda esse, sed tantopere esse deformata contrahendo augendo transponendo, ut facile omnino neglegi et possint et debeant. Comparari potest velut haec glossa: *Limfari baccari est et furia quadam agitari ab aqua que huc atque illuc deriuata aut fusa discurrit. sunt qui dicunt spiritus quodam lymphatico aquarum perturbatos agitari.*

§ 6. Tres igitur sunt codices ex quibus archetypus librorum Romanorum redintegrandus est: codices Vaticani 1552, 3441, 5216. Quae res longe plurimis locis non sine probabilitate expediri potuit; difficultatem praebent loci correctionibus insignes: quales non ita multas habet *a*, sine dubio ex exemplari petitas, non coniectura inventas, multo plures *c*, plurimas *b*, uterque saepius ex coniectura natas quam ex exemplari haustas. Aliquoties *abc* conspirant, quas scripturas non dubitabimus ad commune archetypum revocare in eoque duplices scripturas extitisse suspicabimur. Saepius soli *bc* conspirant, in quibus non ubique prima ab altera manu dignosci potest: quarum lectionum maiorem partem emendandi studiotribuendam esse, minorem archetypo ipsa res docere videtur, quamquam certam normam et generalem qua niteremur non inveni. Nam ne FVLVIVM VRSINVM quidem lectiones omnes de suo addidisse existimo. Sed quae sic nascitur difficultas, plerumque facillime solvitur adhibitis lectionibus libri glossarum de quibus mox agendum erit. Nunc hoc addo, me lectiones librorum *abc*, abiectis tamen quisquiliis quibusdam, velut *e* pro *aē* vel *e*, aliis accurate proposuisse et superflua addere quam quod utile esse posset omittere ubique maluisse.

§ 7. Ex pleniore codice, similiter tamen disposito atque codex Romanus fuit, is hausit qui glossarum Placidearum longe maximam partem in glossarium transcripsit, cuius unicum nunc exemplar codex est Parisinus novae acquisit. 1298 saeculi XI, de quo — invento a GOTTHOLDO GVNDERMANN — ipse accuratius egi primum Ind. len. a. 1886, tum libelli de libro glossarum scripti p. 59 [269]. Codex est membranaceus (30,5 × 20,5 cm.), foliorum 22, scriptura visigotica scriptus. Initium et finis perierunt. Initio duo quaterniones deesse videntur: legitur enim in fol. 6^a signum tertii quaternionis, in fol. 7^r et 14^a signum quarti, in fol. 15^a et 22^a signum quinti. Primi (h. e. tertii) quaternionis folium medium intercidit: glossae

inter *Ifigenia soror* et *Lacertus bracium* desunt. Praeterea folia 1—3 vario modo vel mutilata vel male habita sunt. Idem de folio 22 dicendum. Involucrum quod codex nunc habet membranaceum est, in quo vestigia scripturae ad opus liturgicum ut videtur pertinentis conspicua sunt. Agglutinata est scidula chartacea in qua m. saec. XVIII scripsit VOCABVLARIO GOTICO. Eadem m. in fol. 22 margini VOCABVLARIVM inscripsit. Scriptura in duas columnas dispertita est versuum quadragenum ternum. Correxuit librum manus coaeva, quam saepius difficile a prima manu discernas. Codicem descripsit accurate de scripturae genere tractans LEOPOLDVS DELISLE 'Mélanges de Paléographie et de bibliographie' (Paris, a. 1880) p. 180, ubi de patria libri haec proferuntur: 'Saint-Sébastien ou Saint-Dominique de Silos, abbaye des environs de Burgos qui paraît avoir été un foyer d'activité littéraire après la réforme dont elle fut l'objet au milieu du XI siècle.' Cf. etiam 'Catalogue de livres rares et de mss., rédigé par M. Bachelin-Deflorenne. Paris 1878.' Apographon ex hoc codice confecit GVNDERMANNVS, quod cum ipso codice iterum in hac urbe conferre potui.

Triplex huius glossarii materia est: primum genus glossarum fluxit ex glossario quod ab *Abstrusa* incipit (C. G. L. IV p. 3 sqq.: cf. praef. eiusdem voluminis p. XIV § 10), alterum genus glossas haud indoctas amplectitur scriptorum locis notabiles, tertium denique glossae Placideae sunt. De primo genere non est quod amplius agamus; de altero genere conferenda sunt quae exposui in Ind. Ien. a. 1888 p. VIII sqq. et 'der Liber Gloss.' p. 63 [273] sqq.; Placidi glossae ad alphabeti severiorem ordinem dispositae — praeter primam enim litteram etiam alteram respexit qui excerpsit — haustae sunt ex exemplari pleniore quam archetypum Romanorum librorum fuit, ceteroquin neque ordine diverso neque materia ipsa. Severior enim alphabeti ordo ita demum effectus est, ut excerptor in littera *M*, ut uno utar exemplo, primum glossas transcriberet ab *Ma* incipientes, sequi iuberet *Me*, *Mi*, *Mo*, *Mu*: unde simul elucet, eas glossas quae, cum in libris Romanis non exstent, in ipsis illis ordinibus leguntur, non interpolatas, sed ex eodem cum ceteris fonte pleniore repetendas esse. Accedit quod liber glossarum, de quo mox agetur, multa horum additamentorum Placido diserte adscribit. Quod cum perspexissem, non potui satis habere ex hoc libro glossas Placideas exscripsisse, ut ad emendationem adhiberem: immo ipse ordo proponendus fuit. Itaque integrum exhibui glossarium, sed ut eas glossas quas Placidi esse sive libri Romani una cum libro glossarum sive libri Romani soli sive solus liber glossarum

testarentur stellulis notarem: de ceteris glossis quid existimandum sit ultro apparet.

§ 8. Nunc denique ad glossas Placideas libri glossarum pervenio, h. e. vasti illius lexicī quod septimo saeculo homo doctus cuius nomen nescitur in Hispania contexit variis ex fontibus hausta materia (cf. quae altero capite praefationis de hoc libro exponentur). 'Cuius memoriae', ut LOEWII verbis (Prodr. p. 152) utar, 'ope vel corruptissimas glossas¹⁾ facile emendari posse MAIVM non fugerat, qui in Class. Auct. t. VI a. 1834 ed. p. 554—574 emendationes et novas glossas codice Palatino 1773 m. saec. X usus evulgavit, qua in re negligentissime eum versatum esse WILMANNIVS l. s. s. [h. e. Mus. Rhen. vol. 24 a. 1869] p. 373 sqq. ostendit. Deinde O. MVELLERVS a DVEBNERO a litterae glossas e codice Parisino 7644 excerptas impetraverat (cf. Festi praef. p. XXXIII), unde non multa p. 383 Festi protulit. Codice Monacensi 14429 saec. IX aliisque subsidiis item e libro glossarum derivatis usus HERMANNVS KETTNER laeto cum successu emendandi Placidi glossis operam navavit: cf. programmata 'Kritische Bemerkungen zu Varro und lat. Glossaren' p. 25—37 Halae a. 1868 et 'zur Kritik der Glossae Placidi' Berolini a. 1872 ed., atque commentationem 'Zu den Glossae Placidi' Hermiae t. VI (a. 1872) p. 165 sqq. insertam. Denique eodem illo saeculi noni duobusque aliis duodecimi codicibus Monacensibus (cod. lat. 13002 et 22201) adhibitis A. DEVERLINGIVS de glossis foedissime corruptis bene meritus est: vide scriptionem 'Zur Emendation und Ergänzung der Placidusglossen' in Diurnis gymn. bavar. t. VIII a 1872 p. 150—163 et 319—329.' His libellis et commentationibus addenda est eiusdem DEVERLINGII editio quae prodiit a. 1875 et supplementum editionis 'Glossae quae Placido non adscribuntur nisi in libro glossarum' (ed. a. 1876), denique commentatio volumini XIV Diurn. bavaric. gymn. (a. 1878 p. 285 sqq.) inserta. Praeterea commemoranda est censura editionis DEVERLINGII quam scripsit HERMANNVS HAGEN codice Bernensi adhibito in BERSIANI annal. phil. a. 1874/5, et eiusdem libellus 'de Placidi glossis in libri glossarum codice Bernensi obviis' (Bern. a. 1879): quibus si adiecero LOEWII censuram (Gloss. Nom. p. 77 sqq.), summam eorum commemoravi, quae de glossis Placideis libri glossarum ante meum de libro glossarum libellum tertio decimo tomo commentationum Soc. Litt. Reg. Sax. insertum ab aliis scripta erant. De libris manuscriptis libri glossarum capite secundo agetur: nunc satis est dixisse, me

1) Hac in re nimis bene de libro glossarum iudicasse LOEWIVM mox apparebit.

duo libros praeter ceteros dignos iudicasse, ex quorum memoria antiquissima scriptura huius lexicī erueretur: codicem Sangermanensem saeculi VIII/IX et codicem Palatinum saeculi X: reliqui libri quotquot sunt abici possunt, itemque qui ex libro glossarum petierunt has glossas, velut glossaria Salomonis, Papiæ, Osberni, Hugutionis, aliorum. Codicem Sangermanensem hac in urbe partim GVNDERMANNVS partim ego excerpimus, excerpta denuo cum exemplari contuli, codicis Palatini discrepantiam meis excerptis adiecit IOANNES TSCHIEDEL. Excerpsi autem non modo eas glossas, quas notula praefixa (PLAC, PLACI, PLA, PLACHI, PL, P, aliae) Placido attribuit, verum etiam reliquas quae quacumque nota signatae sunt (ut *de gl.*, *Virg.*, *Cic.*) tamen ad Placidum pertinent vel pertinere videntur, in his etiam eas non semel, quae non ex ipso Placidi codice, sed ex Isidoro transcriptae sunt (notis earum quae Placido non adscribuntur in fine glossarum adiecta). Saepius duae vel tres glossae Placideae continuae uno signo, quod primae vel priori glossae additum erat, comprehensae sunt; non minus saepe accidit, ut glossae vel glossis Placidi aliae adicerentur ex diverso fonte petitae sine sua nota. Tales ordines exscripsi, ubi non habebam quomodo alienas glossas plane dignoscerem; ubi dubitari non potuit, abieci glossas alienas quamquam nota Placidi comprehensas. Sed in hac quoque re plura exscribere malui quam omittere quae Placidi esse possint. Quod cur ita fecerim facile intellegent qui emendationi operam navabunt. — Glossae Placideae libri glossarum eiusdem generis sunt atque glossae codicis Parisini de quibus supra egimus; quod cum aliis lectionibus demonstratur tum eo, quod glossa *Lupam meretricem a rapacitate uel a libidine eius animalis unde et lupa lepidula festiva* eodem in utraque memoria modo contaminata est, cum in libris Romanis glossae duae sint, sed eodem in loco positae (cf. DEVERLINGII praef. p. VI). Cum autem liber glossarum insuper easdem glossas praeter Placideas receperit quas inesse in libro Parisino supra diximus, codex autem Parisinus ex libro glossarum nullo modo derivari possit — id quod vel ordine glossarum qui est in codice Parisino excluditur — fieri vix poterit quin librum glossarum aut ex vetustiore exemplari eiusdem glossarii aut ex eodem cum illo glossario fonte repetamus (cf. commentatio mea de libro glossarum scripta p. 63 [273]sq.). Harum sententiarum quae priore loco posita est mihi alteram probabilitate superare videntur. Qua in quaestione ne quis opponat, quod DEVERLINGIVS coniecit Diurn. gymn. bavar. vol. XIV p. 285 sqq. (cf. HAGENVS de Pl. gl. in l. gl. cod. Bern. p. 11), non ex uno, sed ex duobus libris fluxisse

glossas Placideas libri glossarum: hanc enim coniecturam non satis fundamenti habere existimo. Nam quod saepius eadem glossa bis extat loco diverso, velut sub *Inburim* et *Imburim*, *Exasterantibus* et *Exausterantibus*, *Fabisa especus* et *Fauisa especus* (cf. *Caluitio* et *Calbitio*, *Libitina* et *Liuitina*, *Ecferre* et *Efferre*, *Candis* et *Candius*, *Cabilla* et *Cavilla*, *Calculae* et *Cauculae*, alia exempla), id facile sic explicatur, ut eum qui composuit lexicon has glossas consulto diverso loco recepisse putemus, quo qui consulerent certius invenirent quod quaererent. Quamquam non omnino negem, hanc vel illam glossam Placideam ex glossario petitam esse in quo praeter alias etiam paucae Placideae glossae infuerint: cur tamen eum qui composuit librum glossarum consulto duo exemplaria Placidi adhibuisse putemus non esse censeo. — Forma glossarum quae est in magno lexico non modo vetustate, verum etiam bonitate saepissime libros Romanos vincit: rariora sunt exempla, quamquam non dixerim rara, quibus libri Romani meliorem scripturam servaverint. Liber Parisinus plerumque congruit cum libro glossarum; quod nonnulla rectius ibi traduntur et quaedam peius, eius rei rationem ex eis quae supra exposui facile perspicimus. Vbi liber glossarum cum codicibus Romanis concinit, eam formam nacti sumus quam homines ante septimum saeculum legerunt. Ex eadem memoria ni prorsus fallor pendet Isidorus; quibus idem differt, iis merito diffidemus, cum satis libere eum uersatum esse in excerptis auctoribus dudum intellectum sit. Sed extant etiam alterius recensitionis vestigia, quae ut a libro glossarum et codice Parisino, ita a libris Romanis pariter diversa fuit, de qua nunc agetur.

§ 9. Inter glossaria quae Placidearum glossarum partem continent non infimum locum obtinet codex Ambrosianus C 243 inf. membranaceus saeculi X vel XI, de quo paucis egit LOEWIVS Prodr. p. 177 sq. 'Lexicon exhibet latinum quod medium quasi locum tenet inter glossaria ex rerum ratione et secundum litterarum ordinem conlecta. Secutus est enim qui composuit alphabeti ordinem ita, ut singulas litteras pro varia rerum declarandarum indole in certa capita distribueret, quorum in fine glossae a materia tractata alienae adduntur.' Ex copiis Bobiensibus hunc librum in Ambrosianam pervenisse inscriptio testatur haec: 'Hunc codicem qui ex Bibliotheca Bobii a. S. Columbano instituta prodiit, Illustrissimo et Reverendissimo Card. Federico Borromaeo B. Caroli patrueli, dum Ambrosianam Bibliothecam institueret et manuscriptos codices undique conquireret, Religiosissimi Patres Ord. S. Benedicti simillimo munere donati humanissime tradiderunt a 1606.' Cui glossario etiam Pla-

cideae glossae insunt, partim ex Isidoro haustae quas mitto, partim ex alio fonte eoque haudquaquam malo, de quibus nunc paucis agendum erit. Primum ipsas glossas Placideas exscribam.

1. *Auspicium est initium alicuius rei qui primum summit exordium id est inchoavit et est auspicium quod habet uel animalia paganis.* — 2. *Ausim uerbum est promissiui modi ut si dicas ausim dicere ausim recitare cuius cuius est prima uerbi persona audeo et declinatur ausim ausis ausit uel audit.* — 3. *Altrinsecus hinc et inde uel desuper sicut extrinsecus dicimus ab eo quod extra est aut intrinsecus ab eo quod intus.* — 4. *Alternis utrisque ex utrisque uicibus uel hinc et inde.* — 5. *Ales aquila sed et omnis auis potest dici ales.* — 6. *Age aduerbium est hortantis ad proemium dum et fit praeferendum esto ergo filium matre particulis sociata agendum est derebus subleuatus et raptus quasi per predam unde et latrones actores dicuntur.* — 7. *Blaterare corrupte et perperam rem loqui ut non magis fari secus quam ebrius delirare credatur.* — 8. *Conspirare dicimus uel ad bonum uel ad malum.* — 9. *Clauus interdum acutum interdum gubernaculum significat.* — 10. *Cinericę oues sunt cineris colorem habentes.* — 11. *Comesationes (sup. sc. sunt et idest del.) conuiuia quae ad peccatum prouocant et scribimus per unum m et per unum s.* — 12. *Coerciti idest uindictati idest in quibus crimen punitur.* — 13. *Coercere uindicare significat item coercere dicimus circumire ut ciuitatem fossa uel campum fluuiis (corr. e fluiuius).* — 14. *Considerare est in unum sedere.* — 15. *Consulto a consulendo et attractando dictum idest quod sic fit ut consulat et nocere non possit.* — 16. *Delibutus unctus tactus.* — 17. *Dubium quin idest numquid dubium.* — 18. *Dididit dispersit diulgauit ut terris didita fama.* — 19. *Destructi enses euaginati idest euagina ducti.* — 20. *Deditioni dicitur quando se uicti aut uincendi hostes uictoribus tradunt dedere enim a deditione dictum est.* — 21. *Desipiscentes (ex Despientes corr.) sunt qui minus sapere incipiunt quam solebant.* — 22. *Defecare est decolorare (decolare altero loco) et res quasdam commixtas a fecibus segregare.* — 23. *Discrimen aliquando duarum rerum separationem ostendit quae coniunctę esse possunt ut in ornamentis mulierum aliquando uero periculum uitae et capitis.* — 24. *Enixa duas res significat et conata idest temptata ad efficiendum aliquid et quę partu libera est. niti enim uel eniti conari uel efficere est.* — 25. *Facessite frequentatiuum facite. dicimus et facessite recedite.* — 26. *Insignit insigne facit uel signum imponit translatum ab animalibus quae nota signantur.* — 27. *In propatulo est in aperto patula enim et propatula dicuntur loca diffusa et dilatata.* — 28. *Nudius tertius cum i dicimus et est aduerbium temporis.* — 29. *Neuterici libri idest noui uel recentes.* — 30. *Nauiiter est*

bene et industrie et caute atque studiose ut navis sit uel gubernator tractum ananui unde gnanui dicuntur boni docti ignanui stulti. — 31. *Oeconomia est ipsa dispositio rei alicuius quae prius ordinatur et sic describitur ut puta ne lederet iuno per didonem troianorum regem uenus rogat cupidinem ut didonem faciat amare haec dispositio oeconomia dicitur.* — 32. *Obstudere est aliquid in angustias includere uel impellere.* — 33. *Opi-
pare opulente diuitiis idest opibus conuiuium constuere.* — 34. *Osor ini-
micus ab odio dictus sicut amator ab amore et est generis communis hic
et haec osor osrix enim dici non potest nisi a stultis* (adscriptum est in
margine sup. *Osor qui alium odio habet*). — 35. *Ortigometra genus
auium est id est coturnices.* — 36. *Oraculum est unde responsa dantur
uel praedicuntur nam et ipsa res idest responsum quod datur oraculum
dicitur.* — 37. *Oeconomia dispositio uel praemeditatio.* — 38. *Opificium
est res aliqua quae in opere est uel ubi opera fiunt.* — 39. *Obstinatus
est qui aliquid praecipitanter et sine ratione* (altero loco *reuocatione*)
facere festinat. — 40. *Pronuba est quae nuptis praeest quaeque nubentem
coniungit.* — 41. *Pubes modo significat iuuentutem modo partem cor-
poris uerendam uel potius orrendam.* — 42. *Promulgatum est foras pro-
latum est uel constitutum ut lex dicitur promulgata.*

Nunc vero quaerendum est, quae ratio intercedat inter hunc
librum (A) et P (h. e. Placidum librorum Romanorum) et G
(h. e. Placidum Libri Glossarum). Consentit autem A cum P
contra G his locis: 1. *qui* (*quo*); 2. *promissiui* (*promissi huius*); 4. *utris-
que* (*utriusque*); 5. *sed et* (*uel*); 19. *e uagina* (*de uagina*); 34. *nisi a
stultis* (*nisi ab imperitis*). Porro consentit cum G contra P: 2. *prima
uerbi* (*uerbi prima*); 22. *defecare* (*desecare*); 23. *aliquando uero* (*ali-
quando*); 24. *libera* (*liberata* G. *laborata* P); 33. *opipare* (*opipare et*);
38. *uel ubi* (*ubi*). Ex qua re apparet, Ambrosianum neque ex
libro glossarum pendere neque ex exemplari quale fuit archetypum
librorum Romanorum, nisi vitia quaedam postea demum inuenta esse
putabimus. Quam tamen coniecturam dissuadent loci quibus A solus
genuinam lectionem servavit, pariter autem corruptam GP exhibent.
Velut in glossa 31, ut minora mittam, ubi GP haec habent: *ne lae-
deret* (*laederetur* P) *iuno per didonem troianorum regem*, A addit:
uenus rogat cupidinem ut didonem faciat amare (cf. Verg. Aen. I
657 sqq.). Idem de glossa 11 dicendum, ubi GP habent *Comesa-
tiones conuiuia et scribimus uno m et uno s*, contra sic A: *Comesationes
sunt conuiuia quae ad peccatum prouocant et scribimus per unum m et
per unum s*. Hoc additamentum commendant multae glossae velut
ex libro glossarum excerptae hae: *Comessatio conuiuium meretricum*,
Comessationes luxuriosa conuiuia cum meretricibus mixta, aliae. Duplex

igitur medio quod dicitur aevo videtur exstitisse recensio glossarum Placidearum: quarum alteram et libri Romani et liber glossarum cum codice Parisino servaverunt, alterius frustula exhibet codex Ambrosianus.

§ 10. Glossas Placideas non omnes sed multas continet codicis Vaticani 1469 saeculo X confecti (cf. Corp. Gloss. vol. IV p. XVII) glossarium septimum a fol. 162^r ad 223^r pertinens: de quo glossario cum paucis egerim Ind. Ien. a. 1886 p. V, nunc accuratius tractandum est. Insunt glossae Bedae (h. e. liber de orthographia), ex Paulo epitomatore Festi non paucae, multae ex Isidoro petitae, plures ex glossariis haustae, in eisque Placidearum pars haud sane parva. Qui composuit glossarium, rem ita instituit, ut saepius quae ex uno exscriberet fonte eodem in loco collocaret interpositis singulis glossis alienis. Quod ita se habere ex hac serie discas: *Puluinus et puluini gen̄ masculino neu puluinar et puluinaria sed puluinus priuati hominis ceruical uel cultura . Puluinar uero ac puluinaria principum sunt uel regum . Propter ideo . Promulgatum in omnium notitiam et totius uulgi intimatum . Pronuba est quae nuptiis praest queque nubentem uiro coniungit dicta quod nubentibus praest . idem et para nimphā . Pollinctor qui mortuos sepelit . Postumus dicitur puer qui mortuo patre nascitur quasi post humum patris idest sepulturam natus . Plisana pisata . Promptuarium sonantius est quam promptuarium . item melius sanctuarium quam sanctuarium . multa enim licet similia sint tamen diuersis sonis eduntur . Promtaria cella dicitur idest cellarium . unde necessaria promuntur idest proferuntur . ceterum ipsa custos benedicuntur promtaria quomodo cellaria . non tamen promptuaria uel celluaria . Ptisso tundo hoc est pisto . Pignora filiorum sunt uel affectuum inter se . Pignera que creditoribus dantur . sed haec utraque confundit auctoritas lectionis . Panchia adiacens domus . idest quinque uolumina moysi unde apostolus ait quinque uerba se uelle in ecclesia loqui . Plumarium clauatum . Paruipendere est contemptu animi aliqui magnum despicere . pendere enim estimare est . Pugio gladius manualis . Paraclitus per i uenit a paraclisis idest aduocatio siue consolatio . Preterea post haec . Porro aduerbium est temporis . Pagus possessio est ampla sed sine aliquo iure . unde et paganos dicimus alienos a iure uel sacris constitutis . Propositum institutum . Phisica gr̄ idest naturalia . phisis enim grece natura dicitur . Presago presagas presagare primae coniug . Praesagire idest futura dicere tertiae coniugationis productae . Propatulo publico . Quarum glossarum longe maximam partem Placido adscribunt vel codices Romani cum libro glossarum et codice Parisino vel liber glossarum cum codice Parisino: glossae aliunde immissae*

plerumque viles sunt. Huius igitur libri glossas quae conveniunt cum libris Romanis collatas vidi omnes: ceteras initio mihi proposueram item conferre, mox tamen cum perspexissem ad crisin Placidi inde nihil disci posse, hoc consilium abieci. Sic autem ut iudicarem, hae me moverunt ratiocinationes: I. Glossae Placideae codicis Vaticani neque ex libro glossarum pendent neque ex glossarii Parisini vetustiore exemplari: nam praeter ipsas glossas Placideas nihil est quod cum illis libris comparari possit. Accedit quod ordo glossarum ab illorum librorum ordine plane diversus est. — II. Glossae Placideae codicis Vaticani non ex recensione Romana pendent: nam admodum saepe cum libro glossarum et codice Parisino conspirant, differunt a libris Romanis. — III. Glossae Vaticanae pendere videntur ex eadem recensione quae in glossarium Parisinum et librum glossarum recepta est. — IV. Glossae Vaticanae saepissime foede mutatae mutilatae interpolatae sunt, id quod facile ex contaminatione complurium glossariorum explicari potest: itaque sicubi ab aliis libris discrepat libri Vaticani scriptura, suspecta est. — V. Glossas Placideas codex Vaticanus aliquot servavit quae absunt a libris Romanis: sed hoc ita esse non tam ex ipso illo codice quam testimonio libri glossarum cognoscitur. Quas glossas illi libri Placido non adscribunt, has Placidi esse ne tum quidem effici potest, si ipsis Placideis glossis insertae sunt: nam multae insertae sunt, quae procul dubio aliunde fluxerunt. — Quae cum ita sint, operam et oleum perderet, si quis illius libri glossas diligentius adhiberet. Aliquot tamen exempla exscribo. *Adiuua me et adiuua mihi utrumque dici potest. melius tamen me. adiuuo enim illum dicimus nisi forte dicas adiuua mihi onus quasi releua mihi onus* (fol. 165^v a); *Glaucus color interdum pro uiridi ponitur et qui amixtum habet uirori alborem unde et uergilius glaucas salices et oliuas glaucas dixit. item in equis aut in hominibus glauci oculi pro splendidi ponuntur* (fol. 185^v b); *Harioli insani qui spiritu quo nescio inflati circa aras et templa uaticinantur* (fol. 187^v b); *Luum pestium he lues harum luum idest sordes elui digne* (fol. 195); *Oeconomia dispositio rei alicuius quae prius ordinatur deinde efficitur ut disponitur domus et sic fabricatur sic et a poetis uel auctoribus oeconomia prius ordinatur et sic describitur* (fol. 201^v b).

De reliquis glossariis quae glossarum Placidearum maiorem vel minorem partem continent non multa dicenda sunt: quorum longe plurima ex libro glossarum pendent. Pauca quaedam affinitate cum codice Parisino iuncta sunt, ut cod. Parisinus nov. acquis. 1296 et 1297. Aliquot glossae quae in codice Vaticano 1468 et

1471, item in codicibus Cassinensibus 90, 217, 402 exstant, eiusdem originis sunt cum codice Vaticano 1469, de quo modo dixi: ex quibus libris ad emendandas glossas Placideas nihil peti posse intellexisse mihi visus sum.

Haec habui quae de Placidi codicibus exponerem. MAII editiones neque plenas neque planas fuisse et alii pronuntiaverunt et ipse possum testari. KETTNERI industria quominus novam editionem perficeret immatura mors prohibuit. Operam haud malam his glossis navavit WOLFGANGIVS DE GOETHE, cuius excerpta a nescio quo facta bibliothecae Ienensi sunt tradita (cf. O. MEYER, *Wolf Goethe*, ed. Vimariae a. 1889 p. 65. 96): sane libri Romani noti GOETHIO fuerunt omnes. Anno demum 1875 prodiit DEVERLINGII editio adhibito apparatu multo pleniore quam antea, etsi non pleno, a qua editione profecti praeter ipsum DEVERLINGIVM plurima egregie tractaverunt FRANCISCVS BVECHLER, GVSTAVVS LOEWE, GVILELMVS HERAEVS, alii: quarum opera in indice generali accurate utemur. Nam etsi nunc apparatu satis amplo et vetusto instruximus glossas, non desiit valere illud RITSCHELII (l. s. s. p. 59): 'Die Hauptsache für Reinigung und Herstellung des Textes wird eben scharfsinnige Correctur des Bearbeiters thun müssen'.

II EXCERPIA EX LIBRO GLOSSARVM

§ 11. Magnum lexicon encyclopaedicum, quod intra annos 690 et 750 (cf. libellus meus 'der liber glossarum' p. 77 [287]), homo doctus in Hispania¹⁾ composuit quodque VSENERO duce nunc 'librum glossarum' appellare consuevimus (cf. *Mus. Rhen.* vol. 24 p. 382), praeter excerpta multa ex Isidoro, Augustino, Ambrósio, Hieronymo, Gregorio Magno, Eucherio, Fulgentio, Orosio, Eutropio, variis libris medicinalibus, Prisciano, Physiologo qui dicitur, Paulo abbate, aliis petita (cf. quae de fontibus l. s. s. p. 46 [256] sqq. disputavi) etiam glossas haud paucas continet quae nullo modo negligi potuerunt. Quamquam quas ex Vergilio haustas esse glossas plurimas notula praemissa indicat, eas cur accuratius quam l. s. s. p. 56 [266] sqq. factum est tractemus non esse

1) In Hispania lexicon conditum esse quod ipse ex variis indiciis haud levibus conieceram l. s. s. p. 78 [288], novo argumento luculentissimo confirmavit MOMMSENVS: cui cum locum illius lexicī derivatum ex Isidori historia Gotorum transmissem, eum ex tali recensione illius libri petitum esse rescripsit, quae Pyrenaeos montes numquam superaverit: itaque de patria lexicī dubitari nullo modo posse.

videtur: quas ex poetae exemplaribus fluxisse adnotationibus marginalibus saepe vilissimis auctas probabiliter coniecerim. De Placidi vero glossis primo capite satis egimus: restat, ut de glossis illis, quae notam *de glossis* vel *de gt* habent, quid dicendum videatur addam. Quas glossas cum omnes ex uno eodemque glossario vasto repetendas putavisset WILMANNIVS (Mus. Rhen. vol. 24 p. 376), cur rectius ex maiore numero glossariorum minorum materiem transcriptam esse cum VSENERO (Mus. Rhen. vol. 24 p. 383) et LOEWIO (Prod. p. 223) statuamus, l. ss. p. 65 [275] exposui: quo in numero glossas 'Abstrusa' esse iam C. G. L. IV praef. p. XXIX commemoravi. In qua glossarum congerie multa trivialia inesse nemo est quin videat qui inspexerit; sed etiam perbonas glossas ibi exstare, in his non paucas nullo alio loco servatas, caecus negabit. Has quomodo melius operi meo adhiberem quam excerptendo eas quae melioris notae essent, non inveni. Sed de hac quaestione l. s. s. p. 66 [276] satis egi: nunc de subsidiis criticis dicam, quibus adhibitis EXCERPTA EX LIBRO GLOSSARVM edidi.

Pro fundamento editionis habui codicem vetustissimum Parisinum lat. 11529. 11530 (S. Germani lat. 12, 1 et 12, 2) membranaceum: quem librum cum accuratissime descripserim l. s. s. p. 9 [219] sqq., summam eorum quae dixi quam brevissime repetam. Scriptura est langobardica octavi exeuntis vel noni ineuntis saeculi; eiusdem temporis altera manus est, quae maiores et minores aliquot particulas codicis caractere carolingico qui dicitur supplevit. Errores haud paucos ex exemplari emendavit corrector vetustissimus (m. 2). Aliae manus recentiores perrarae sunt. Excerpta ex hoc libro partim GVNDERMANNVS partim ego anno 1891 confeceramus: quae excerpta denuo contuli et auxi anno 1893. Specimen scripturae libro meo supra commemorato adieci.

Praeter librum Parisinum adscivi codicem Vaticano-Palatinum 1773, olim Laureshamensem, membranaceum saeculi X, cuius in foliis 22^r—349^v liber glossarum continetur. Codice usus est MAIVS in Class. Auct. vol. VI et VII. Partem litterae B edidit WILMANNIVS Mus. Rhen. vol. 24 p. 368 sqq. Placidi glossas ex hoc libro excerptis GVILELMVS MEYER, cuius apographon mihi LOEWIVS reliquit. Sed cum haud paucas glossas omisisset MEYERVS, quas Placidi esse scire nondum potuerat, et Placidearum glossarum apographon meum codicis Parisini et reliqua excerpta IOANNI TSCHIEDEL Romam transmissi, qui meo rogatu et consilio discrepantiam codicis Vaticani adiecit, sed ita, ut minores quasdam diversitates velut *ae*, *e*, *ç* et similes plerumque excluderet. — Ex his igitur duobus libris et Placidi

glossas et Excerpta edidi. Notulas per quas fontes indicantur in glossis Placidi omisi, ubi recte praemissae erant: ubi alii fonti glossa Placidea adscribitur, notam post glossam adieci. Eandem normam in excerptis secutus ubicumque nota *de gl.* iure recteque praefixa est, nihil adnotavi: si quae glossae quas excerpti alia nota notatae sunt, id semper adscribendum curavi. Qua in re inter eas glossas quibus ipsis illae notae praefixae sunt et glossas ex maiore serie quarum prima glossa notam habet petitas discrimen esse nolui. Aliquoties, ubi per plures paginas omnino nulla nota exstat in codicibus, glossis notam *om.* adscripsi, maiore probabilitate notas omnino omissas quam errore falso fonti tribui tantam glossarum molem coniciens. Ceterum de correctionibus libri Palatini, quas TSCHIEDELIVS accuratissime posse distinguere sibi visus est, hoc moneo, de temporibus manuum minus confidenter iudicari posse, sed recentiore videri quintam. Cuius auctoritatis sint illae correctiones, haud difficile collato libro Parisino intellegetur. — Nunc verquaerendum est cur in tanto numero exemplarium huius lexicis satis habuerim hos duo libros elegisse, quos duces sequer.

§ 12. Duplex omnino genus librorum exstat, quibus coniunctis crisis glossarum niti poterit. Ad eam classem, cuius optimum exemplar codicem Parisinum esse puto, pertinent codices Cambracensis, Bernensis, Augustonemetensis, Sangallensis, Monacensis; ad alteram classem, cuius ducem esse volui Vaticanum, pertinent codices Ambrosianus, Bambergensis, praeterea Vindocinensis et Turonensis, fortasse etiam Vercellensis: quos codices nunc paucis tractabo.

Codex Cambracensis 633 (cf. A. LE GLAY 'Catalogue des mss. de la bibl. de Cambrai' a. 1831) saeculi VIII exeuntis, 191 paginis membranaceis libri glossarum litteras M—Y continet. Hunc codicem a. 1891 Ienae contuli. Ceterum similitudo quae inter hunc librum et Parisinum intercedit tanta est, ut eodem fere tempore ex eodem cum illo fonte transcriptus esse videatur.

Codex Bernensis 16 (cf. HAGENVS in catalogo, dein variis locis Anecd. Helv., LOEWIVS Prodr. p. 225, VSENERVS Mus. Rhen. vol. 24 p. 385) membranaceus saeculi IX, litteras A—E continet. In fol. 43^b scriptum est litteris capitalibus LIBER GLOSARVM, in margine extremo: HICEST LIBER SANCTI BENEDICTI ABBATIS FLORIANENSIS, quae verba etiam aliis locis exstant. Hunc codicem Ienae GYNDERMANNVS et ego contulimus: ex qua collatione intellexi scripturam fere ubique fideliter cum codice Parisino conspirare, ut eius discrepantiae ab apparatu facile abesse possint.

Codex Augustonemetensis 189 (h.e. Claromontanus) membranaceus saeculi undecimi continet maiorem partem libri glossarum ab A littera usque ad *Psallere*; sed in his quoque quaedam partes desiderantur. Membranae folia vacua aliquot, quae librarius reliquerat, aliis rebus expleta sunt partim ab eodem homine qui codicem scripsit, partim ab hominibus coaevis. Ita in fol. 149^u leguntur *versus de die iudicii et aduentu filii dei*; in fol. 109^r *de puero interfecto a colubre*; in foliis 109^u—111^r tractatus francogallicus de quo cf. KOSCHWITZ 'les plus anciens monuments de la langue française' 1886³ p. 12 sqq.); in fol. 45^r—45^u *conquestio de morte uilelmi*; in fol. 159^u—160^u tractatus francogallicus; in fol. 117^r. carmen morale. Etiam hic codex, quem Ienae contulit GVNDERMANNVS, Parisini libri simillimus est, ut eius lectiones neglegi potuerint.

Codex Sangallensis 905 membranaceus saeculi decimi (cf. VSENERVS Mus. Rhen. vol. 24 p. 386, SCHERRERVS Catal. p. 321) praeter initium (fol. 1—5 perierunt) totum librum glossarum exhibet, non lexicon Salomonis, ut ante VSENERVM credebatur: quo ex libro praesto mihi fuerunt praeter ea quae VSENERVS enotaverat excerpta quae C. LEDER mihi transmisit. Codicem ad classem Parisini pertinere ut multae scripturae indicant, ita ab ea maxime eo discrepat, quod saepissime in brevius contractae sunt glossae et contaminatae. Eo minus fuit, cur hunc librum apparatusi adhiberem.

Codex Monacensis 14429 membranaceus saeculi noni (cf. L. TRAVBE Archiv. VI p. 263) foliis 3—214^u totum lexicon continet; in fol. 214^u versus de musis sunt; in fol. 214^u—220^u *decerptio de libro hebraicarum quaestionum hīr*; in fol. 221^r—221^u *explanatio fidei sancti hieronimi ad augustinum et alipium episcopos missa*; in fol. 221^u *excerpta ex fulgentii expositione sermonum antiquorum*; in fol. 222^r—226^u glossarium illud de quo cf. VSENERVS Mus. Rhen. vol. 22 p. 442 sqq., 23 p. 678 sqq., GVNDERMANNVS ibid. 46 p. 489 sqq.; in fol. 226^u regulae de *epistolis formatis* et alia quaedam. Hic liber, quo iam KETTNERVM et DEVERLINGIVM usum esse supra dixi, singula tantopere contracta habet, ut non tam librum glossarum ipsum quam eius epitomam contineri iure dicas. Itaque lectionis discrepantiam, quam accurate enotaveram, merito excludi censui.

Codex Ambrosianus membranaceus B 36 inf. saeculi undecimi, de quo egit LOEWIVS Prodr. p. XI, totum lexicon exhibet: ex quo ipse haud pauca olim excerpserat, alia addiderunt LOEWIVS et FRIDERICVS SCHOELL. Is codex in universum artissime cohaeret cum Palatino, ut apparatus eius lectionibus onerari noluerim.

Codex Bambergensis P. II. 33 (cf. IAECK 'Beschreibung'

e. q. s. p. 71 sq., DEVERLINGIUS Diurn. gymn. bav. XIV p. 285 sq.) membranaceus saeculi decimi vel undecimi foliis 85 (fol. I^r INCIPIT LIBER GLOSARVM) lexicon continet ab initio usque ad P litteram (ultima glossa est *Peculator dictus pro eo quod sit pecunie*). Qui codex ut lacunis abundat ita insuper in brevius contractas multas glossas exhibet. In universum easdem lectiones habet cum codice Ambrosiano et Palatino. Contulit librum GVNDERMANNVS anno 1891.

Codex Turonensis 850 membranaceus saeculi noni (cf. A. DORANGE 'Catalogue des mss. de la bibl. de Tours' a. 1875, MONTFAVCON bibl. II p. 1341, O. MVELLER praef. Festi p. XXXIII) librum glossarum praeter litteras G, H et partem litterae I (littera I incipit ab *Inpulitum herudictum*) continet: ex quo libro mihi quaedam benigne excerpit DVBOZVS bibliothecae Turonensis conservator. Contextus huius libri in universum conspirat cum Palatino, sed ut multa habeat, quae dubia sint. Ex paucis lectionibus, quas vidi, suspicio mihi nata est, hunc librum non semel correctoris manum expertum esse, qui mutationes ex Isidoro hauserit.

Codex Vindocinensis 113 et 113bis membranaceus saeculi XI (cf. OMONT, Catal. Général III p. 429) duobus voluminibus totum librum glossarum exhibet. Primi voluminis ultima glossa est: *Kauponem tabernarium de quo cycero cuius est nomen ycopo*, alterius: *Zografumenos qui pingit*. Lacunae maiores sunt post primi voluminis fol. 184ⁿ (litterae F), inter fol. 227 et 228 (*Karitas—Kateruae*). Hunc librum SCALIGERVM Vindocinae vidisse iam LOEWIVS Prodr. p. 229 commemoravit. Contulit codicem Ienae GVNDERMANNVS: ex qua collatione intellexi, eum artissimo vinculo cum Turonensi nexum esse, ut, quod de illo coniecerim, in hunc quoque pertineat, nisi quod de hoc libro, cum plurima excerpta in praesto fuerint, multo confidentius potuerim iudicare.

Codex Vercellensis 62 I (cf. WILMANNSIUS Mus. Rhen. vol. 24 p. 367, DEVERLINGIUS Diurn. gymn. bav. XIV p. 283) membranaceus saeculi X totum librum glossarum continet nisi quod in littera T unum folium desideratur. Ex eo quae novi partim DEVERLINGIUS publicavit, partim mihi excerpit CONTIVS bibliothecarius Vercellensis: quae quamquam non multa sunt, tamen demonstrare videntur, codicem ad familiam Palatini libri pertinere, sed alia quaedam ex familia Parisini codicis adiecta et correcta esse. Illud constat, crisi glossarum hunc librum fundamentum praebere incertissimum.

§ 13. Reliquos libros et fragmenta librorum satis habeo quam paucissimis verbis tractavisse.

1. Codex Parisinus bibliothecae Sanctae Genovevae B. I. 19 duobus foliis partes litterarum A et L continet. Scriptura est saeculi octavi, simillima eius quae est in codice Cambracensi. Excerpta benigne misit C. KOHLER.

2. Codex Parisinus lat. nov. acquis. 2332 miscellaneus quattuor foliis membranaceis fragmentum saeculo nono scriptum continet, h. e. partem litterae A (cf. 'catalogue des mss. anciens de M. I. DESNOYER, par M. L. DELISLE Paris Iuin' 1888 p. 52).

3. Codex Harleianus 2735 membranaceus saeculi noni, olim PETRI DANIELIS, librum glossarum in brevius contractum exhibet (cf. LOEWIVS Prodr. p. 229 sq.).

4. Codex Parisinus lat. 7646 (Colbert. 1107. Regius 5030. 4) saeculi duodecimi nonaginta quattuor foliis membranaceis litteras A—C continet (ultima glossa est *Cauere uitare declinare*).

5. Codex Parisinus lat. 7644 (454. 4778) saeculi XIII foliis 262 membranaceis librum glossarum in brevius contractum exhibet (cf. O. MVELLERVS praef. Fest. p. XXXIII, qui nonnulla ex hoc libro protulit DVEBNERI usus apographo).

6. Codex Parisinus 7647 A (Colbert. 1042. Regius 5041. 3) duodecimi saeculi exeuntis 194 foliis membranaceis non Papiam, sed libri glossarum magnam partem (usque ad initium M litterae) continet.

7. Codex Parisinus lat. 7643 (olim PHILIBERTI DE LA MARE 276, Regius 3803. 6) saeculi X vel XI 113 foliis membranaceis epitomen libri glossarum continet, cui in fol. 114—136 alia quaedam opuscula adiecta sunt.

8—10. De codicibus Vaticanis 1463 et 1461/1462 item ut de codice Palatino 1774 conferenda sunt quae WILMANNSIVS Mus. Rhen. vol. 24 p. 366 exposuit.

11. Codex Turonensis 851 saeculi XV in catalogo apographon vetustissimi codicis Turonensis esse dicitur.

12. De fragmentis Engelbergensibus et Einsidlensibus cf. LOEWIVS Prodr. p. 230 et HAGENVS 'Jahresberichte' 1876 p. 348.

13. Fragmenta Portensia edidit C. R. FICKERT anno 1843: cf. BECKERVS Nov. annal. a. 1863 p. 643, VSENERVS Mus. Rhen. vol. 24 p. 388.

14. Codicis Halberstadiensis fragmenta publicavit HILDEBRANDVS a. 1845.

15. Codicis Cizensis fragmenta tractavit PETERVS progr. a. 1850.

16. Codicis Ienensis fragmenta saeculi decimi nuperrime invenit C. C. MVELLERVS, bibliothecae Ienensi praefectus.

Ad hos libros librorumque fragmenta addenda sunt exemplaria glossarii SALOMONIS, quod quomodo ex libro glossarum aliisque libris compositum sit l. s. s. p. 34 [244] sqq. docui, elementarii PAPIAE (cf. l. s. s. p. 38 [248] sq.), alia collectanea, quae ibidem accuratius percensui.

III GLOSSARIA AMPLONIANA

§ 14. Codicem Amplonianum 42, quem paucis tractavi praef. vol. II p. XLII, accuratissime descripsit GVILELMVS SCHVM ('Beschreibendes Verzeichniss der Amplon. Handschriftensammlung zu Erfurt' a. 1887 p. 35: cf. idem 'Exempla codicum Amplon. Erfurten-sium saec. IX—XV tab. IV p. III), LOEWIVS Prodr. p. 111 sqq., H. SWEET, 'the oldest English texts' a. 1885 p. 3 sq.). Continet, si titulo fidem habemus, '*antiquum uocabularium secundum ordinem alphabeti et de compositione uocabulorum Latinorum, Grecorum et quorundam barbaricorum et est in se triplex, ualde bonum. Quedam eciam excerpta de deriuacionibus et exposicionibus Hugricionis*', si rem ipsam sequimur, haec: 1) glossarium quod incipit a glossa *Apodixen*, exit in *zociacum sideralem*, in foliis 1—14 (id quod nos propter locum 'glossarium primum' appellauimus = p. 337—401 huius tomi), cui glossario interpretamenta saxonica permulta inserta sunt; 2) '*conscriptionem glosarum in unam quibus uerba quoque uel nomenalia mixtim uel latina uel saxoniae inseruntur*', h. e. glossarium quod incipit ab *Abtet uos*, exit in *zozum gracce animal*, in foliis 14—34 (= p. 259—337); 3) glossas nominum, de quibus praef. vol. II p. XLII sqq. satis dictum est, in foliis 34—37. Codex est membranaceus, scriptus saeculo nono duabus ut videtur manibus, fortasse in monasterio germanico, uelut Werthinensi. Quo ex libro primum glossarium integrum, ex secundo et tertio excerpta edidit FRANCISCVS OEHLERS in Iahnii annal. suppl. XIII (a. 1847); quem tamen non semel errauisse iam LOEWIVS monuit. Glossas latino-saxonicas edidit HENRICVS SWEET l. s. s. p. 36 sqq.: cuius editio cum aliquoties a mea differat, eos qui utentur mea mihi fidem habere rogatos uelim. Primum glossarium ego transcripsi, alterum transcripsit GVNDERMANNVS, utrumque typis iam expressum denuo cum ipso codice contuli.

Primo glossario Amploniano subieci discrepantiam codicis Epinalensis 7 saeculo nono scripti, qui quattuordecim foliis post 'sermones ex libris sancti Augustini numer. XLVIII' glossarium ab *Apodixen fantasia* usque ad *Veterator* pertinens exhibet. Quem librum

cum MONEVS a. 1835 tractavisset et glossas anglosaxonicas inde excerptisset in 'Anzeiger für Kunde der deutschen Vorzeit' t. VII (a. 1838) p. 134—153, novum apographum confecit QVICHERATVS, quod in bibliotheca Parisina asservatur ('no. 2717. supplément français': cf. 'Documents historiques inédits tirés des collections mscr. de la bibl. royale' t. I p. 447): post hos totius libri imaginem proposuit HENRICVS SWEET 'the Epinal Glossary ... edited with transliteration, introduction and notes' a. 1883. Cuius transcriptionem cum scirem non immerito a doctis vituperatam esse, ubicumque fieri potuit exemplum phototypice expressum sequi malui.¹⁾ Ipsum codicem adire neque potui neque opus visum est. Ceterum moneo, SWEETIVM illum librum non nono, sed octavo saeculo attribuisse (cf. etiam 'the oldest Engl. texts' p. 1 sqq.).

§ 15. Glossariis Amplonianis subieci appendicem triplicem: 1) specimen codicis Cantabrigiensis collegii Corp. Christi 144 saeculi octavi, secutus editionem quam I. H. HESSELS ('An eighth-century latin-anglo-saxon glossary' a. 1890) ea qua par est diligentia confecit. De glossis huius libri quomodo cum Erfurtensibus cohaereant post alios breviter exposui ('Jahresberichte' a. 1892 p. 166): unde apparet, magnam partem glossarum ex glossario eadem cum Erfurtensi ratione disposito excerptam et ad severiorem alphabeti ordinem digestam esse. Quae cum ita sint cumque reliquae glossae ut magnam in studiis saxonice ita in latinis perparvam habeant gravitatem, a consilio huius operis alienum visum est illud glossarium denuo edere: quale sit et quid valeat, ex litteris B et D, quas transcripsi, satis intellegi posse mihi persuasi. — His adieci 2) specimen codicis Leidensis, h. e. Vossiani Q 69 saeculi VIII/IX, de quo paulo accuratius agendum videtur. Qui codex foliis 20^r—36^r glossas continet ex variis scriptoribus ecclesiasticis derivatas, ex quibus non paucae transierunt in primum glossarium Amplonianum. Quare qui illas glossas tractabit, his carere non poterit. Leguntur ergo in fol. 20^r—22^r: GLOSAE VERB DE CANONIBVS; a 22^a incipiunt VERBA DE S̄CI MARTYNI STÖR; secuntur IN LIBR ECCLESIASTICÆ ISTÖR; a fol. 23^a ITEM DE ECCLESIASTICA STORIA, deinde BREVIS EXSOLVTIO; post DE PARALIPOMENON et DE SALAMONE; fol. 24^r DE ECCLESIASTEN; IN CANTICO CANTICORVM; DE SAPIENTIA; fol. 24^a DE ECCLESIASTICO; IN LIBRO ISAIE PROPHETE; fol. 25^a INNIEZECHIEL; fol. 26^r IN-

1) Meo errore factum est, ut p. 380, 43 in apparatu *sperpi* poneretur pro eo quod in codice est *sperwi*.

DANIELEM; DE IOHEL VEL DE PROPHETIS MINORIBVS; fol. 26^a IN IOB; IN IVDITH; DEESTES; IN ESDRA; fol. 27^a IN MATTHEVM; DE MARC ET LVC ET IOHAN; IN LIBRO OFFICIORVM; IN LIBRO ROTARVM; IN LIBRO ANTONII; fol. 29^r VERBORVM INTPTAT; DECALOGO HIERONIMI IN PROLOG; fol. 30^r DE PONDERIBVS; fol. 30^a DE CASSIANO; fol. 31^r DE EVSEBIO; DE OROSIO; DE SCI AGVST; DE CLEMENTE; DE DIALOGORVM; INCIP VERB; DE DIVERSIS NOMINIBVS; EX DIVERSIS LIB; DE DIVERSIS NOMINIBVS; DE CAELO; fol. 35^r VERBA DE MVLTIS; ITEM ALIA; ITEM ALIA; ITEM DE CASSIANO. Haec glossariola ex parte transcripsit GVNDERMANNVS, iterum cum codice ego contuli: ex quibus partem minorem edidi. Cf. quae de hoc libro exposuerunt BETHMANNVS 'Zeitschr. f. d. Alterth.' V p. 194. 198, E. MARTIN ibid. XIV p. 191, SWEETIVS 'the oldest engl. texts' p. 3 sqq., STEINMEYER 'Zeitschr. f. d. Alterth.' XXXIII (a. 1889) p. 248 sqq. — His tertio loco addidi specimen codicis Ambrosiani M 79 sup. saec. XII, qui a fol. 124^a partim eandem cum Leidensi materiem sine interpretamentis saxonice exhibet his capitulis discriptam: *de libro officiorum, de libro rotarum, de libro vite s antonii, de cassiano, de eusebio, de orosio, de augustino, de dialogorum, glose de regula sci benedicti abbatis, prologi glose, glose de generibus monachorum, de diuersis codicibus glose.* Ex quibus capitulis speciminis causa nonnulla partim ex meo, partim ex LOEWII apographo protuli.

IV EXCERPTA EX GLOSSARIIS ROMANIS ET CASSINENSIBVS

§ 16. Glossae 'A A', quo nomine a prima glossa ducto LOEWIVS has quas excerpſi glossas appellavit, in quattuor codicibus exstant, quos paucis tractavi praef. vol. IV p. XI. Codex quem excerptis pro fundamento esse volui Cassinensis 401 membranaceus saeculi X 158 foliis praeter hoc glossarium alia opuscula non exhibet, si disceseris a differentiis in fol. 1 et 2 positis, quarum principium periit. Correxerit nonnulla manus saec. X/XI, paucissima m. saec. XV. Huius libri apographon confecit GVNDERMANNVS, a quo apographo mea excerpta pendent. — Ex codicibus Vaticanis duobus selectam discrepantiam adiecisse satis habui. Codex Vaticanus 3320 membranaceus saeculi noni foliis 219 glossas 'A A' continet adiectis in singularum litterarum fine excerptis ex Isidoro aliisque auctoribus petitis amplissimis. Codex olim FVLVII VRSINI fuit, Ex hoc libro excerpta

mihi reliquit LOEWIVS. — Codex Vaticanus 1471 membranaceus saeculi noni praeter alia multa, de quibus mox agetur, tertio loco glossas 'A A' continet hac inscriptione: 'INCIP. LIB. ETHYMOLOGIARVM idest de proprietate sēr uēl glosa hocest hermineūata ab a usque in z'. Ex hoc libro excerpta reliquit LOEWIVS, alia multa enotavit GVNDERMANNVS. — His tribus libris accedit codex Vindobonensis 2404 (CDXIX ENDLICHERI: cf. tab. Vindob. II p. 68, LOEWIVS Prodr. p. 138) ad litteras A et B spectans; ultimae glossae sunt: *bucones stulti rustici, bustuarii qui corpora humana cremant, bubo nomen avis nocturnę, burgus castra, bullantes bullas emittentes*. Priorem partem mihi transcripsit CAROLVS KRVMBACHER, reliqua ARTHVRVS GOLDMANN: nolui tamen huic libro modo contracto modo aucto quicquam depromere. Ceterum ex his libris magis conspirant Cassinensis et Vaticanus 3320 valdeque superant glossarum ubertate codicem Vaticanum 1471 ordinibus additamentorum ex alio fonte adiectis. Verum ne eae quidem glossae quas codex 1471 continet eiusdem omnes sunt originis, sed compositae ex variis glossariis. Quae cum ita sint, de primaria forma glossarii 'A A' et compositione quaerere desii, excerpti quae quaestiones glossographicas illustrare posse visa sunt, trivialia abieci. Ordinem secutus sum codicis Cassinensis ad alphabeti litteras accommodatum: a quo ordine persaepe discrepare Vaticanum 1471, rarissime Vaticanum 3320 hoc loco commemorasse sufficiet.

Iam secuntur excerpta ex codice Vaticano 1468 saeculi decimi, de quo haec praemittenda visa sunt. Codex foliis 94 membranaceis unum glossarium continet hac inscriptione: *Grece glossa latine lingua. Qui habet studium discendi Dabitur ei facultas intellegendi*; ultima glossa est *Zipherus est occidentalis*. Inter singulos ordines quae spatia vacua relictas erant, ea glossis repleverunt duae manus, quarum altera fere coeva est cum ea quae codicem scripsit (quam manum in editione stellula notavi). Accedit manus altera, saeculi ut videtur tertii decimi, quae litterae A plurimas glossas inseruit a me in editione praeteritas, ex quibus nonnullas hoc loco profero: *Abiugassere dissolvere, Abingruentes abimminentes, Adamantias et gorgonias maleficia quedam per quae dicunt maritis amorem timoremque immittere, Aditalis qui adit, Adlositum adlisum, Allubesco aduino t placeo, Ancie capilli ammissi, Anacreon pro ante aposiut*. Ceterum commemoro lacunas esse non paucas in glossario; pergitur enim a *Mm* ad *Nas*, a *Nep* ad *Nus*; a *Ret* ad *Sab*. Sed etiam sic ambitus glossarii ingens est: sunt enim circiter 11300 glossae. Multis vocabulis accentus adiecit librarius ex parte tenuissimo ductu: quos in editione neglexi. Haec

autem editio facta est ex excerptis quae mihi reliquit LOEWIVS: quae iterum cum ipso codice conferre non potui.

§ 17. De codice Vaticano 1469 conferenda sunt quae praef. vol. IV p. XVII exposui; his addenda quae supra de Placidi glossis disputavi. Non excerpit LOEWIVS glossas Bedae, excerpit glossas Placidi, ex reliquis delegit ea quibus quaestiones glossographicas illustrari vel adiuvari sibi persuaserat, in quibus excerptis acquiesci posse existimavi.

Codex Vaticanus 1471 membranaceus saeculi noni (cf. § 16) haec continet: 1) in fol. 1^r—6^r glossas *Licenter licite* usque ad *Zona cingulum*; 2) in fol. 6^r^b *incipit hermineumata prisca qua uetustissimi italie sub latino et saturno sunt usi. Alieno more alieno genere uite* usque ad *Vollo huit fouet* (fol. 16^r) h. e. glossarium Terentianum auctum in fine singularum litterarum additamentis aliunde haustis, quae abici posse putavi; extrema glossarii verba in fol. 16^r superiore parte leguntur; fol. 15 post 21 inserendum fuit; 3) glossarium 'A A' usque ad fol. 92^r (inter *Dilatatum* et *Experiens* maior lacuna est; item inter *Privatum* et *Restitutum*; ultima glossa est *Virgultum silua minuta idest uirgula*); 4) in fol. 93^r—98^r glossarium *Encenia noua edificatio uel dedicatio ad Zozamin preparatio in acie* (longe plurima hebraica sunt: non excerpsi); 5) in fol. 98^r INCIP DESTANTIA VERBORVM (*Inter absconditum et absconsum ... Profugus exilis extorris religatus est tempus transfuga: reliqua interciderunt*); 6) in fol. 117^r—124ⁿ *Synonyma Ciceronis (Ductus aque iter cursus ... conseruabit moderatus est saluti fuit)*; 7) in fol. 125^r—127^r glossarium *Pelix riualis ... Ypotheca uniuersa substantia* (excerpta incipiunt a *Peciosus* e. q. s.); 8) in fol. 127^r—130^r INCIPIT ETIMOLOGIE LINGVE COMMVNIS QVA POETE VSI SVNT (excerpta incipiunt ab *Aematus*); 9) in fol. 130^r—136ⁿ INTERPRETATIO FILIORVM IACOB DE EBREO IN LATINO (hebraica et sacra sunt); 10) in fol. 137^r—141^r *Interpretatio sermonum scolasticorum idest glosa hieronimi presbyteri* (excerpta incipiunt ab *Absportat*); 11) in fol. 141^r—149^r *Nomina interpretata de hebreo in latino sermone quod exposuit beatus hieronimus Adonai ... Zizania ars eius uel auscultante domino*; 12) in fol. 149ⁿ—157^r glossarium *Abgreco segrego ... Zizania lolium* (excerpta incipiunt ab *Abiectio desperatio*); 13) in fol. 157^r—157ⁿ glossarium *'Auxiliari ... Partim diuisa per partes liberior largior'*. Ex quo libro excerpta mihi reliquit LOEWIVS. Idem apographon glossarii Terentiani confecit, quo usus sum. — In eisdem glossis Terentianis adscivi MORBII, equitis Mediolanensis, codicem qui ante aliquot annos Lipsiae publice uenit. Qui liber saeculo de-

cimo scriptus praeter alia (cf. MOMMSENVS 'Monatsber. der Berl. Acad.' a. 1861 p. 1014 sqq.) etiam glossaria duo continet, ex quibus quae profero a GVILELMO MEYER excerpta et LOEWIO transmissa sunt. In fol. 136 exstant haec: ITEM HERMENEVMATA PRISCA QVA VETVSSIMI ITALIE SVBLATINO ET SATVRNO SVNT VSI. *Alieno more . . . Vestibulum limen.* Cuius libri discrepantiam glossis Terentianis subieci. Interpretamenta quae ibi secuntur, quamquam magnisona inscriptione sunt ornata (*Item hermeneumata mixta quae post imperio enea latius promoti simul cum regibus et hominibus in romanam civitatem inrupit integritatem uerbi quod solocissimus et barbarismus*), tamen viliora sunt. — Partem harum glossarum in codice Vossiano oct. form. 24 saec. XVII legi in Addendis libelli monui, quo olim has glossas peculiari editione tractavi (Ind. Ien. a. 1885). Quas tamen hoc loco accurate adferre non satis rationis habere visum est.

Codex Vaticanus Reginae Christinae 1048, ex quo quinto loco nonnulla edidi, membranaceus est et decimo saeculo scriptus. In fol. 224^a haec inscriptio est: *In nomine sancte trinitatis immense incipiunt glose literarum trium linguarum composite latina ebrea et greca*; sequitur glossarium ex qua pauca excerpti; ceterum exitus glossarii intercidit (explicit in fol. 227^a).

Codex Cassinensis 402 membranaceus est saeculi IX/X, de quo paucis egi praef. vol. IV p. XIX. Quod ibi tertio loco attuli glossarium, ex eo excerpta p. 549 sqq. exhibui. Apographo usus sum LOEWII. Illis quae l. s. s. memoravi glossariis alia quaedam submissa sunt: quarto loco glossarium est, cuius maior pars Isidoro deberi videtur (*Arithmetica . . . Zelus*); quinto miscellanea leguntur, in quibus nomina Varronis et Bedae occurrerunt; sexto loco *scemata lexeos et dianoeas*; septimo tractatus medicinalis; octavo denique glossae ecclesiasticae diversi generis.

Codicem Cassinensem 90 membranaceum saeculi decimi praef. vol. IV p. XVIII commemoravi (cf. Bibl. Casin. vol. II p. 324). Excerpta quae ex hoc libro edidi reliquit LOEWIVS: partem codicis denuo GVNDERMANNVS et ego contulimus. — Similem materiem continet cod. Cassinensis 217 (cf. praef. vol. IV p. XVIII), sed adiectis aliis quibusdam additamentis neque multis neque notabilibus; unam glossam exscribo: *Aurelianus diademate primus gemmis auratam omni ueste usus est et porcine carnis usum pp̄ instituit.* — Quod de codice 217 dixi, idem valet de codicis 402 primo glossario; quamquam hoc quoque quaedam peculiaria habet, velut haec: *Laguena et sgula greca sunt nomina inflexa ex parte ut fierent latina. illi enim lagi nos laguena. illi sicile nos sicule uel sęcta dicimus; Litteriones qui legendo*

litteratos nihil sapere didicerunt. Horum librorum discrepantiam excerptis adhibere nolui.

Codex Vaticanus Reginae Christinae 215 membranaceus saeculi noni (ad finem perductus a. 876 vel 877) praeter alia multa *glossas uteris ac novi testamenti* continet et in fol. 112^r—119^r *scolica grecarum glossarum*. Ex hoc glossario edidi excerpta quae LOEWIVS mihi reliquit. Quae glossae ut multa habent peculiariora, ita eo memorabiles sunt, quod ex hoc vel simili libro SCALIGER haud pauca recepit in collectionem quae postea errore Isidoro adscripta est: de qua collectione eis quae secuntur disputabitur.

V MISCELLANEA

§ 18. De glossis SCALIGERI — vulgo Isidoro adscriptis — post ea quae LOEWIVS Prodr. p. 23 sqq. docte disputavit paucis egi 'Sitzungsberichte der K. S. Ges. d. W.' a. 1888 p. 219 sqq.: ex quibus commentationibus haud pauca repetivi. — Anno 1600 VVLCANIVS in Thesauro utriusque linguae glossarum collectionem edidit hoc titulo praefixo: *Liber glossarum ex variis glossariis quae sub Isidori nomine circumferuntur collectus*. Paulo post VVLCANIVM iteratae sunt 'Isidori' glossae in fine libri DIONYSII GOTHOFREDI I. C. 'Auctorum latinae linguae in unum redactorum corpus', qui editus est S. Gervasii a. 1602. 'Cum autem glossae VVLCANIANAE intra singularum litterarum ambitum sine ullo ordine coacervatae essent, sat utiliter apud GOTHOFREDVM ad severum alphabeti ordinem redactae sunt' (LOEWIVS Prodr. p. 23). Inserta sunt inter Isidori glossas 63 illa vocabula rariora, quae p. 613 sq. edidimus; adiecta sunt 'excerpta Pythoeana ex veteribus glossis', de quorum cum glossis a VVLCANIO editis necessitudine haec monuit LOEWIVS Prodr. p. 25: '1) longe maiorem glossarum Pithoeanorum partem mutato ordine, additis multis eisque saepe corruptis coniecturis et notis, ipsam miserum in modum corruptam, ex VVLCANII editione ita videri translatam, ut multas PITHOEVS omnino non reciperet, quacum ratione 'excerpta Pythoeana' titulus optime congruit; 2) hic illic codicum manuscriptorum opem videri adhibitam; 3) novas glossas perpaucas comparere'. Cf. idem LOEWIVS Prodr. p. 40 sq. VVLCANII editionem repetivit suasque emendationes adiecit Io. LVDOVICVS DE LA CERDA Adversariorum Sacrorum a. 1626 Lugduni editorum capp. CXXI et CXXII (cf. Prodr. p. 26 sq.). Sequitur Io. GEORGIUS GRAEVIVS, qui 'Isidori glossarium et Excerpta Petri Pithoei cum notis et animadversionibus' ad calcem 'Lexici Philologici et Cadmi Graeco Phoenicis Matthiae Martini'

Traiecti ad Rhenum a. 1698 edidit: cuius de opera cf. quae LOEWIVS Prodr. p. 29 exposuit. Porro THEODORVS IANSSONIVS AB ALMELOVEEN in nova M. MARTINII Lexici philologici editione a. 1701 emissa 'auctarium glossarum Isidori' adiecit — sunt 96 novae glossae — quas ex 'Isidori glossis manu scriptis PETRI et FRANCISCI PITHOEO-RVM' iam a SAVARONE ad Sidon. Apoll. adhibitis fluxisse LOEWIVS p. 34 demonstravit. Denique AREVALVS in editione Isidori tomo VII has glossas repetivit. De viris doctis qui coniecturis has glossas sanare studuerunt cf. quae LOEWIVS l. s. s. composuit.

Cuius generis essent hae glossae, ex verbis VVLCANII notarum p. 91 optime disci potuit: 'praeter libros originum, quos olim scripsit Isidorus Hispalensis Episcopus, circumferuntur etiam glossae, tum ipsius, tum aliorum, quibus tamen authoris sui nomen non est adscriptum. Eas omnes quotquot nancisci potui collegi, et non paucas ex exemplari cuius mihi copiam fecit Ill. Vir Iosephus Scaliger emendavi'. Revera VVLCANII editionem ex ipsis SCALIGERI collectaneis pendere facile demonstrari potest, cum illorum collectaneorum etiam nunc complura exemplaria exstent. Sunt autem haec: 1) codex Leidensis SCALIGERI 61, qui in foliis 48^r—64^r glossas 'Isidori' continet SCALIGERI manu scriptas hoc titulo: *Liber glossarum ex uariis glossariis collectus*. — 2) Codex Hamburgensis IX (catal. p. 117) qui 'librum glossarum Isidori ex ms. Iosephi Scaligeri' continet, scriptum manu 'FRIDERICI LINDENBROGH', si fidem habemus eis quae in integumento leguntur. Quae ex hoc libro excerpti, glossas ex codice Leidensi non esse descriptas demonstrant. Cf. quae LINDENBROGHVS in appendice Verg. p. 334 dixit: '*in glossis Isidori quas mihi dedit summus vir et meis elogiis maior, Iosephus Scaliger*'. Ceterum accuratissime congruit hoc exemplar cum codice Havniensi, de quo ex meis excerptis nonnulla exposuit LOEWIVS Prodr. praef. .p. X: item cum cod. Hamburg. II (Catal. p. 118) in fol. 1—38. — 3) Codex Vaticanus Reginae Christinae 227 (olim 1891) saeculi XVI (non XV, ut dicit AREVALVS in Isidorianis p. 306), in quo eadem glossae leguntur et ita quidem comparatae, ut vix possint ex libro Leidensi fluxisse. Hi duo codices, ad quos VVLCANII codex prope accedere videtur, propriam classem efficiunt (cf. meam comment. p. 225). — Praeterea commemorandus est codex Cantabrigiensis (Univ. Libr. LI I 2) saeculi XVII cum hac inscriptione: *Isidori Hispalensis glossarium incipit feliciter*. In folio primo haec leguntur: *Isidori glossae multo ampliores quin et meliores quam quae sunt editae apud S. Gervasium an. 1602 per Eustat. le Vignon*: unde apparet hoc exemplar post GOTHOFREDI editionem confectum

esse. — Porro earundem glossarum exemplar habuisse ABRAHAMVM ORTELIVM ex his verbis codicis Hamburgensis (et Havniensis) discimus: *'In ms. Isidoro Abrahami Ortelii haec erant addita'* e. q. s. Denique codex OEHLERI commemorandus est, de quo LOEWIVS Prodr. p. 42 satis videtur dixisse. — Ex eis igitur quae proposui apparet duo minimum habuisse SCALIGERVUM glossarum exemplaria: ex altero nunc ut videtur deperdito hauserunt VVLCANIVS, LINDENBROGIVS, scriba codicis Vaticani; alterum exemplar codex Leidensis est, quo usum esse PITHOEVM re iterum perpensa (cf. p. XXXII) suspicatur LOEWIVS Prodr. p. 41.

Haec habui quae de glossis a SCALIGERO collectis praefarer. Quas glossas cur ex VVLCANII editione repetierim, cum ex eis quos commemoravi libris saepissime integriorem formam recuperare potuerim, hanc fuisse rationem sciendum est: 1) plerique recentiorum qui his glossis usi sunt a VVLCANIO pendent; 2) etiam si ubique eam formam quam SCALIGER recepit, nacti essemus, emendatio non ab hac forma proficisci posset, sed a vetustis fontibus ex quibus hausit SCALIGER, qui tantum non omnes etiam nunc exstant; 3) operam igitur meam perdidissem, si magnam apparatus molem adscivissem.

§ 19. 'Excerpta ex glossis Aynardi' fluxerunt ex codice Metensi 500 saeculi undecimi, eodem quo usus est SEECKIVS in Symmachi ed. praef. p. XIX. Codex continet praeter alia in foliis 9^r—24^u et 136^r—160^u glossarium satis magnum hac inscriptione: *Incipit glosarium ordine elementorum agregatum ab AYNARDO anno ab incarnatione domini DCCCCLXVIII indit XII imperio magni ottonis sepulchro diiudicatum apri leuchorum quinti pontificis ad supplementum inibi degentium pusionum. Obsecro ne ab aliquo posterorum destruat ne incurrat vindictam dei nostramque imprecationem. Vtenti quo sit uenia et tollenti anathema. Tenareis erebi cum zabuli sotiis. Apofereta* e. q. s. Apographon confecit LOEWIVS: ex quo quae edidi excerpta denuo in hac urbe cum ipso codice contuli.

De glossario Abavus maiore conferenda sunt quae vol. IV praef. p. XXXIII sqq. exposui: quibus addenda quae in commentatione de libro glossarum scripta p. 37 [247] sq. dixi. Ex hoc glossario excerpti glossas meliores quasdam, quae in minoribus illis glossariis volumine quarto editis non exstant, excerptas edidi ex codice Vossiano 82 saeculi IX (cf. vol. IV praef. p. XXIV), cuius lacunam ex codice Monacensi 14252 saeculi IX supplevi (cf. ibid. p. XXIV). In numero glossariorum minorum, quae illi collectioni materiem praebuerunt, etiam glossas Keronis quae dicuntur

fuisse (editas ab EDVARDO SIEVERS et ELIA STEINMEYER 'Die altochd. Glossen vol. I p. 1 sqq.) facile demonstrari potest.

De codice Leidensi 67 E cf. quae vol. IV praef. p. X disputata sunt. Qui liber quamquam artissime cohaeret cum codice Vaticano 3321, tamen etiam sua quaedam et peculiaria habet. Itaque omnino glossas meliores excerpti et congruentes cum aliis glossariis et in hoc libro solo exstantes. Apographo usus sum LOEWII.

Glossas Nonii ex codice Leidensi 67 F edidi, de quo libro accuratius egi praef. vol. IV p. XIX. De ipsis glossis disputavit LVCIANVS MVELLER Adversar. Non. p. 270 sqq. Praeter codicem Leidensem commemorandus est cod. Monacensis lat. 4719^m (Bened. 219^m) saeculi VIII/IX, qui in glossario ex variis libris collecto glossarum earundem partem exhibet. Cf. quae de hoc codice praef. vol. IV p. XIII monui. Ibidem etiam de fragmento Tegernseensi similis indolis paucis egi. Vnam seriem ex apographo LOEWII transcribo (ex cod. Tegernseensi): *Decalare deponere, Degolasse gole dedisse, Delectare inlicere, Delica explana, Deuorare absumere, Debiliter debilitate, Demagis ualde magis, Dui pro die, Delegare dispertire, Discobinatus desectis, Desublare pertundere, Decidua occidua, Delicia numero singulari, Deturbare deicere, Deintegrare deminuere, Depexum dilaceratum*. Ex qua serie apparet non omnes glossas Nonianas esse receptas. Certe cur apparatus codicum Monacensium discrepantiam adderem non inveni.

Glossas Iuvenalis ex editione HENRICI KEILII (in Ind. lect. Hal. a. 1876) transcripsi. Fluxerunt ex codice Parisino 7730 teste KEILIO saeculo decimo scripto. Ceterum etiam alibi exstant glossae Iuvenalis, velut in codice Harleiano 3826 saeculi X in foliis 150^r — 167ⁿ et in codice Vaticano Reginae Christinae 1392 saeculi XIII in foliis 138 et 139. Sed quae ex illis libris transcripta vidi, non talia fuerunt, ut typis exprimenda esse mihi persuaderem. De his glossariis alio loco paucis tractabo.

Codex Leidensis Vossianus lat. in oct. 88 (cf. LOEWIVS Prodr. p. 162, CONRAT 'die Epit. de exactis regibus' p. CCCXXV, LVCIANVS MVELLERVS Mus. Rhen. vol. XXII p. 96, Nov. annal. a. 1866 p. 397), olim PETRI DANIELIS, post PETAVII (qui in primo folio scripsit: *in hoc libello sunt glosse quorundam Ciceronis librorum*), praeter alia continet glossarium manu saeculi decimi scriptum, de quo egi Nov. annal. vol. 143 a. 1891 p. 429 sqq. Eisdem glossas, quas ibi tractavi, hoc loco iterum edidi auctas et glossis in codice praemissis et aliquot glossis submissis: reliquas abieci. Apographon in hac urbe confeci. Glossas p. 659, 24 et 25, quibus olim interrogandi signum adscripseram,

ad Cic. div. in Caec. § 55 et § 56 pertinere, antecedentes ad § 55—58 monuit me FRIDERICVS SCHOELL.

Agmen claudunt exempla 'latinitatis' ad litterarum ordinem digesta codicis Charisiani (cf. KEILII praef. p. X), quae edidi et tractavi in Ind. Jen. a. 1888. Quae exempla quomodo cohaerent cum tractatu quem KEILIVS post Dositheim p. 426—428 exhibuit, ibidem exposui. Praesto fuit apographon LOEWII.

Quinto tomo absoluto medullam glossariorum latinorum et latinograecorum me proposuisse existimo. Quamquam non desunt, de quibus mihi nondum satis constet: haec, si tanti erit, una cum supplementis nonnullis quae interim prodierunt prodibuntque primo volumine post ea quae de glossis et glossariis in universum exponentur exhibebuntur. Tomis sexto et septimo glossarium generale — in quo concinnando occupatus sum — continebitur.

Bibliothecarum praefectis Parisinae, Leidensis, Am-
ploniana, quorum liberalitati hic tomus multa debet, etiam hoc loco lubens meritoque grates ago: item GOTTHOLDO GVNDERMANN, GVILELMO MEYER, IOANNI TSCHIEDEL, quorum opera egregie sum adiutus.

Ienae, mense Dec. a. MDCCCLXXXIII.

G. G.

Addendum.

Ad praef. p. XIV. Glossas Placidi ex libro glossarum a me excerptas qui comparabit cum eis quae DEVERLINGIVS in Diurn. gymn. bav. t. XIV p. 293 sqq. et HAGENVS in progr. Bern. p. 9 sq. exposuerunt, fortasse geminas quasdam glossas ab illis allatas desiderabit: quas praeter paucissimas (*Isid. Buteonem iuvenem*, *Isid. Cessantem tardantem morantem aut desinentem*, de gl. *Crastinam dilatam a crastino idest postea*, de gl. *Deiscent dissentire uel a proposito alienari uel sciungi*) certa ductus ratione omisi.